

PREFAȚĂ

„*Sodoma și Gomora I și II*, tomurile din *În căutarea timpului pierdut* publicate în mai 1921 și în aprilie 1922, au ca temă inversiunea sexuală. Subiectul acesta se află poate în inima întregului roman al lui Proust, dar titlul *Sodoma și Gomora* nu s-a impus decât în timpul Primului Război Mondial.”¹ Ca și în cazul tuturor celorlalte titluri ale volumelor subsumate ciclului romanesc *În căutarea timpului pierdut*, și acesta este rezultatul unui îndelungat proces de căutare, fie și numai în sine extrem de semnificativ. Tema „inversiunii sexuale” (Proust preferă să nu spună „homosexualitate”, formulă ce începea să se impună, dar pe care el o găsește „prea germanică și pedantă”, tradusă fiind în franceză după ziarele berlineze) apare la Proust, sub o formă mai mult sau mai puțin directă, mai mult sau mai puțin culturală (referințe recurente la opera, dar și la biografia lui Baudelaire, la unele romane ale lui Balzac, la Socrate etc.), încă din primele scrieri.

Această grilă de lectură, multă vreme ocultată, ignorată, sau abor- dată doar parțial, cu timiditate, se dovedește a fi foarte adecvată și productivă, capabilă chiar a „controla” întreaga operă a lui Proust. Inversiunea sexuală nu numai că este principala cheie pentru a înțelege tipul de sensibilitate proustiană, dar, ca temă, poate fi locul ideal de întâlnire între principalele obsesii ale viziunii proustiene, ale noului univers inventat de acesta: maladia, viciul, profanarea (mamei, a ființelor celor mai iubite), ca surse prin excelență vii, inepuizabile ale creativității artistice, relativizarea punctelor de vedere prin infinita lor multiplicare până la aneantizarea – paradoxală – a diferențelor și omogenizarea realului (în cazul la care ne referim: iubirea homosexuală nu-i de altă natură decât cea heterosexuală, ci doar mai acut trăită

¹ Cf. Antoine Compagnon, în Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, III, NRF, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, édition publiée sous la direction de Jean-Yves Tadié, p. 185.

prin autoculabilizarea impusă de interdicția socială și deci constituind un exemplar obiect de studiu al psihologiei iubirii).

După Antoine Compagnon (alți exegeți văd lucrurile altminteri), a cărui opinie mi se pare acceptabilă, *Sodoma și Gomora* are o „relativă independență“ în raport cu ansamblul căruia îi aparține (observație pe care am făcut-o și eu cu privire la fiecare dintre volumele ciclului *În căutarea timpului pierdut*, căci, spuneam în prefața la *Swann*, acestea sunt pe cât de subsumate unui întreg, pe atât de autonome, de asemenea, față de acesta, putând fi citite fiecare în parte ca un tot). Același Antoine Compagnon aduce însă argumente cu care nu sunt de acord: „originalitatea“ *Sodomei și Gomorei* ar consta în aceea că este „momentul cel mai romanesc, locul unde opera se eliberează atât de *Swann* cât și de *Timpul regăsit*, de autobiografie și de teoria estetică, și unde imaginația are rolul cel mai mare: să ne gândim la Nissim Bernard sau la Vaugoubert. Este episodul cel mai balzacian din opera lui Proust“². Acest mod de a pune problema compartimentează într-un fel inacceptabil și cu totul inadecvat opera lui Proust („autobiografie“, „teorie estetică“, operă de imaginație).

Romanul *Sodoma și Gomora* a cunoscut numeroase avatururi (dar care dintre romanele lui Proust nu le-a cunoscut?), structurându-se treptat, versiune după versiune, prin introducerea – procedeu de înglobare de asemenea foarte proustian – a unor elemente discontinui, mobile, răspândite prin diferitele *Caiete* și bruioane. Simetria din structura titlului o anunță pe cea a romanului însuși: întâlnirii dintre domnul de Charlus și Jupien de la începutul romanului, îi răspunde episodul final, în care naratorul află că Albertine le cunoaște pe domnișoara Vinteuil și pe prietena ei. Sunt introduse astfel *Prizoniera* și *Albertine a dispărut*, pe care Proust le va include multă vreme în *Sodoma și Gomora* (în 1922, ele se numesc încă *Sodoma și Gomora III și IV*). Între cele două „scene“ frapante, șocante chiar – după Proust însuși, care își va avertiza de nenumărate ori editorii și prietenii cu privire la caracterul special al romanului său –, progresează, se țes și întrețes cele două teme, sodomită și gomoreană, prima supusă unei priviri necruțătoare și care nu o dată o vede caricatural, cea de-a doua mai curând sugerată, insidios introdusă, prin mici tușe succesive, repetate, dar discrete. O altă simetrie era explicit prevăzută de Proust în planul ciclului *În căutarea timpului pierdut*, publicat odată cu ediția

² *Idem*.

originală a volumului *La umbra fetelor în floare*: punerea în corespondență și tensiune a două momente de manifestare a memoriei involuntare, cel în care naratorul își amintește (recreând abia atunci un trecut uitat și adevărul lui) de moartea bunicii și, respectiv, de scena de lesbianism de la Montjouvain, la care asistase fără a fi văzut, amintire ce-l determină să plece din Balbec. Aceste două evenimente ale memoriei involuntare, percepută ca intermitentă, urmau, conform planului din 1918, să dea și titlul romanului: „*Intermitențele inimii*“. Alte simetrii pot fi, de asemenea, sesizate: cuplul Morel și Charlus, cuplul Marcel naratorul și Albertine, Morel, ca și Albertine, conform aceleiași simetrii, fiind totodată și intermediari între cele două sexe.

Structura simetrică a romanului, coroborată și cu alte elemente, poate duce la afirmația că *Sodoma și Gomora* funcționează ca un centru de greutate al întregii construcții. În mod necesar el trebuie să fie ceea ce este și, scriindu-l, Proust se supune unei comenzi interioare imperioase, cu neputință de eludat. În ciuda dificultății – sporită prin însăși tema abordată – de a-și găsi un editor, Proust nu se poate sustrage tiraniei – și fecundeii, în plan artistic – obsesii auctoriale căreia îi este pradă încă din august 1909, când încearcă să publice un roman născut din eseurile sale reunite sub titlul *Împotriva lui Sainte-Beuve*.

Avem o mărturie despre acest roman încă din august 1909, într-o scrisoare pe care Proust i-o adresează lui Alfred Vallette, director la „*Mercure de France*“, care îi va refuza manuscrisul: „Termin o carte care, în ciuda titlului său provizoriu: *Împotriva lui Sainte-Beuve. Amintirea unei dimineți*, este un adevărat roman și chiar un roman extrem de impudic în anumite părți ale sale. Unul din principalele personaje este un homosexual“³. Două sunt lucrurile frapante aici: precocitatea temei homosexualității, cu care se identifică însăși originea, geneza ciclului *În căutarea timpului pierdut*, dar și – după cum se va vedea mai târziu – continuitatea „facerii“ acestuia; una din caracteristicile cele mai tipice pentru scriitura proustiană, în care textul și metatextul (comentariul asupra textului, altfel spus „funcția critică“ pe care acesta o dezvoltă neconținut cu privire la propria-i structură și funcționare), practica și teoria au o existență sincronică și indisociabilă. În „teza“ privitoare la critica lui Sainte-Beuve stă bine ascuns și bine protejat însuși nucleul romanului proustian, după cum în chiar acest

³ *Corespondență*, ed. Philip Kolb, Pion, 1970-1988, t. IX, p. 155, *apud* Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*, III, ed. cit.

germene marcat ca artistic (literar) se află acea „teză“ (atât de importantă pentru evoluția ulterioară a întregii teorii – și practici – literare a secolului trecut).

În 1912, când face o nouă tentativă de a-și publica textul – acele eseuri care sunt totodată și roman –, trimițându-i-l lui Eugène Fasquelle, Proust îi semnaleză cu aceeași insistență „indecența“ scrierii sale. (Încercând să prevină, prin explicațiile-i epistolare, reacția scandalizată a acestuia, ca și pe cea a tuturor virtualilor săi cititori, el își urmează implacabil traseul creației care, în cazul său, nu poate fi autentică decât dacă străbate teritoriile homosexualității, neocolindu-le nicio clipă, ci, dimpotrivă, explorându-le insistent, ca pe o sursă neprețuită de nouă cunoaștere.) „Aș vrea ca, în chipul cel mai onest, să vă avertizez că această carte e ceea ce înainte trecea drept o carte *indecentă*, fiind chiar mult mai indecentă decât ceea ce se publică de obicei“⁴ (...) „Personajul, un domn bătrân dintr-o familie aparținând marii aristocrații, se va vădi a fi un pederast ce va fi zugrăvit la modul comic și care, fără să fi fost folosit vreun cuvânt grosolan, va putea fi văzut cum «agață» un portar și cum întreține un pianist.“⁵ Proust insistă asupra noutății explorării unor zone ale psihicului uman cercetate pentru prima oară de el: „Cred că acest caracter – pederastul *viril*, ce-i urăște pe tinerii efeminați care-l înșală cu privire la calitatea mărții, dovedindu-se a fi doar asemenea unor femei – este ceva nou (mai ales prin modul cum este tratat, mod pe care nu vi-l pot descrie aici în detaliu), și de aceea vă rog să nu vorbiți nimănui despre asta“⁶. Urmează, în aceeași manieră, negocieri cu Gallimard care, ca și cele cu Alfred Vallette și Fasquelle, eșuează. Proust însă perseverează în demersul său, adresându-se, în 1913, lui Bernard Grasset, pe același ton, care nu escamotează „extrema licență și indecență a anumitor părți“⁷ ale romanului său. „Al doilea volum, pe care-l vom publica în aceleași condiții, se va vinde poate mai bine, pentru că este infinit mai narativ și poate și pentru că este foarte indecent. Dar mi-ar părea rău ca asta să fie cauza succesului.“⁸ Proust este deci obsedat de ideea „indecenței“ romanului său⁹ și, totodată, nu mai puțin obsedat

⁴ *Ibidem*, p. 157, *apud idem*.

⁵ *Ibidem*, t. XI, p. 255, *apud idem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, t. XII, p. 91, *apud idem*.

⁸ *Ibidem*, p. 96, *apud idem*.

⁹ Le spune, de exemplu, prietenelor sale că nu le trimite cartea din cauza paginilor indecente pe care aceasta le cuprinde (cf. scrisorile către doamnele Daniel

de valoarea – sub raportul posibilităților de investigare psihologică – a temei pe care o abordează în tonalitate majoră, tragică. „Fără vreo intenție imorală – mai e nevoie să v-o spun? –, el zugrăvește adevărul în chipul cel mai îndrăzneț¹⁰, îi scrie Proust, în 1916, lui Gallimard, despre volumul definitiv intitulat *Sodoma și Gomora*. Sub presiunea convingerii că a făcut – și e pe cale de a face încă – o descoperire extraordinară, Proust îi roagă, rând pe rând, pe toți editorii pe care-i contactează, să păstreze secretul cel mai absolut cu privire la manuscrisul său: „Vă amintesc că despre *Sodoma și Gomora I* nu trebuie să vorbiți nimănui, dar cu adevărat nimănui¹¹; „este cel mai bogat în fapte psihologice și romanești dintre toate pe care vi le-am dat¹².

Tema pederastiei și cea a lesbianismului apăruseră deja în câteva povestiri din *Plăceri și zile*. Una dintre acestea, *Confesiunea unei fete*, îi este dedicată lui Robert de Montesquiou, pe care Proust îl cunoscuse în 1893, an în care scrie și un articol – pe care nicio revistă nu a vrut să-l publice – despre cartea de poeme a acestuia, *Le Chef des odeurs suaves*, articol în care Proust face importante referiri la Baudelaire („cel mai mare poet al secolului al XIX-lea“, singurul, în acest secol, „intelectual și clasic“, clasicismul formei baudelairiene fiind, în mod necesar, conform tezei lui Proust, consubstanțial unui conținut ce nu poate fi asociat ideii de decadență și depravare).

În *Jean Santeuil*, tema inversiunii apare mai puțin. Totuși, urme ale ei pot fi recunoscute, la o analiză mai atentă.

După unii exegeți, așa-numita „afacere Eulenburg¹³ i-a oferit lui Proust un cadru prielnic obsesiei sale, și realizării ei literare, în măsura în care, cu acel prilej, homosexualitatea, fără a fi acceptată, devine totuși un subiect despre care se vorbește, tabuul fiind astfel măcar în parte ridicat. Pe de altă parte însă, Proust nu încetează a scrie

Mayer, Hugo Finaly și de Pierrebourg din noiembrie 1913, *ibidem*, p. 289, 340 și 349, *apud idem*).

¹⁰ *Ibidem*, t. XV, p. 130, *apud idem*.

¹¹ *Lettres à la N.R.F.*, Gallimard, 1932, p. 149 (Proust se referă în cele ce urmează în mod concret la *Sodoma și Gomora II*).

¹² *Ibidem*, p. 158.

¹³ Prințul Philipp von Eulenburg (1847-1921), prieten al împăratului Wilhelm al II-lea, ambasador la Viena (1894-1902), bătut de homosexualitate, devine, cu începere din 1907, eroul unui scandal public și al unui complicat proces cu numeroase implicații politice. În scrisorile sale, Proust face de mai multe ori referiri la această afacere, despre care dădeau detalii toate ziarele europene. După Robert Vigneron și Maurice Bardeche, faptul că începuturile ciclului romanesc proustian se situează în aceeași perioadă nu e o simplă coincidență.

diferite epistole în care se apără de „toate ineptele calomnii“ ce se vehiculează pe seama lui¹⁴, de „constantele acuzații de salaism“ – Proust și Antoine Bibesco desemnau prin acest cuvânt homosexualitatea – ce i se aduc. El își trăiește, așadar, înclinația cu multă dificultate, asumând-o cu adevărat – printr-un fenomen compensator – doar în plan scriptural, acolo unde eul auctorial uită, ignoră orice alte criterii de natură convențional-socială.

Avem, aici, încă o dată, măsura a ceea ce înseamnă pentru Proust „curajul“ de a „traduce“¹⁵ un adevăr al sinelui printr-o operă de artă ce nici nu poate exista în afara acestei condiții primordiale a voinței – și puținței – de autocunoaștere, oricât de chinuitor și – cel puțin într-o fază inițială – dezintegrator ar fi acest demers.

Irina Mavrodin

¹⁴ *Corespondență*, ed. cit., scrisoarea către Louis d'Albufera, p. 255, *apud idem*.

¹⁵ Cei doi termeni puși aici între ghilimele îi aparțin lui Proust, care îi folosește adeseori în contexte similare acestuia, adică privitoare la geneza operei.

SODOMA ŞI GOMORA

PARTEA ÎNTÂI¹

*Prima apariție a unor bărbați-femei,
coborători din acei locuitori ai Sodomei care
au fost cruțați de focul cerurilor.²*

„Femeia va avea Gomora, iar bărbatul Sodoma.“³

ALFRED DE VIGNY

¹ Ca și în volumele anterioare, urmăm în toate privințele – text, dispunere în părți, subtitluri, alineate, punctuația prin care sunt marcate diferitele niveluri și instanțe ale „dialogului“ etc. – ediția publicată sub conducerea lui Jean-Yves Tadié, Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, vol. 3, 1988 (colaboratori: Antoine Compagnon și Pierre-Edmond Robert). Această ediție este și sursa noastră de informație cea mai importantă pentru notele ce urmează.

Ediția originală a volumului *Sodome et Gomorrhe I* este datată 30 aprilie 1921 și e tipărită la Tipografia Louis Bellenand pentru Éditions de la Nouvelle Revue Française. Cartea are 282 pagini, dar numai ultimele 28 sunt ocupate de *Sodome et Gomorrhe*, cea mai mare parte a volumului fiind consacrat titlului anterior, *Le Côté de Guermantes II*. Există un exemplar corectat de mâna lui Proust din cea de-a doua ediție – de fapt o prelungire de tiraj la ediția originală –, dar intervențiile autorului sunt puține la număr și neimportante. Ediția Tadié a luat drept bază ediția originală (dar și manuscrisul – *Caietul I* din seria de douăzeci de caiete scrise în timpul Primului Război Mondial și cuprinzând textul ciclului *À la recherche du temps perdu*, de la *Sodome et Gomorrhe* și până la sfârșit – ori de câte ori textul a fost incoerent din punct de vedere semantic etc.), precum și una din cele două copii dactilografiate existente, corectată de Proust și adeseori mult diferită de manuscris, căruia i-a fost preferată.

² Sumarul acesta – adaos manuscris la a doua copie dactilografiată – figurează și în *Prefața* lui Proust la *Tendres stocks* de Paul Morand, datând din 1920.

³ Vers din *Mânia lui Samson*, poem din *Destinele* de Alfred de Vigny: „Bientôt se retirant dans un hideux royaume,/La Femme aura Gomorrhe et l'Homme aura Sodome./Et, se jetant, de loin, un regard irrité,/Les deux sexes mourront chacun de son côté“ (v. 77-80, *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, t. I, 141). Același vers e citat de două ori în articolul *În legătură cu Baudelaire*, scris în 1921 și publicat în *La Nouvelle Revue française* (iunie 1921). Titlul volumului, sumarul și epigraful fac aluzie la cele două cetăți biblice a căror pedepsire este descrisă în Geneza, XVIII, 16 și XIX, 29. Dumnezeu a distrus cele două cetăți prin pucioasă și foc, spre a-i pedepsi pe locuitorii lor pentru moravurile lor sexuale, după ce trimisese doi îngeri să-i salveze pe cei caști.

Se știe că, mult timp înainte de a merge în acea zi (când avea loc serata prințesei de Guermantes) în vizita la duce și ducesă pe care tocmai am povestit-o, le spionasem întoarcerea și făcusem, în timpul acelei pânze, o descoperire ce-l privea cu deosebire pe domnul de Charlus, dar și atât de importantă în sine, încât, până în clipa când am putut să-i dau aici locul și întinderea voite, am tot amânat istorisirea ei⁴. Cum am spus, părăsisem locul miraculos, atât de confortabil amenajat în partea de sus a casei, de unde îmbrățișezi cu privirea povârnișurile pe care urci până la castelul Bréquigny⁵, vesel împodobite după moda italiană cu turnulețul roz al remizei aparținând marchizului de Frécourt. Găsisem că este mai practic, gândindu-mă că ducele și ducesa tocmai urmau să se întoarcă, să mă postez pe scară. Îmi părea întrucâtva rău după locul meu de la înălțime. Dar la acea oră, după masa de prânz, aveam mai puține lucruri de regretat, căci nu i-aș fi văzut, așa cum îi vedeam dimineața transformați de distanță în minuscule personaje dintr-un tablou, pe valeții de la castelele Bréquigny și Tresmes, urcând încet panta abruptă, cu o măturică de pene în mână, printre foițele de mică late și străvezii, care contrastau atât de plăcut cu stâncile roșii. Nu aveam privirea geologului, dar o aveam măcar pe cea a botanistului, și mă uitam prin obloanele din dreptul scării la micul arbust al ducesei și la planta prețioasă ce fuseseră expuși în curte cu insistența cu care sunt scoși în lume tinerii aflați la vârsta căsătoriei, și mă întrebam dacă vreo improbabilă insectă va veni, printr-un hazard providențial, să cerceteze pistilul oferit și ignorat⁶. Curiozitatea făcându-mă tot mai îndrăzneț, am coborât până la fereastra de la parter, deschisă și ea și ale cărei obloane nu erau decât pe jumătate alăturate. Auzeam deslușit cum Jupien se pregătește să plece, el nepuțându-mă descoperi îndărătul storului, unde am rămas nemișcat până în clipa când m-am dat brusc la o parte, de teamă să nu fiu văzut de domnul de Charlus care, ducându-se la doamna de Villeparisis, străbătea

⁴ Cf. *Guermantes II*.

⁵ Cf. *Guermantes II*.

⁶ Proust se inspiră din *Inteligența florilor* de Maeterlinck (Fasquelle, 1907) și din lucrările lui Darwin *Despre fecundarea orhideelor de către insecte și despre bunele rezultate ale încrucișării*, trad. franceză de F. Pérolle, C. Reinwald, 1870; *Despre efectele fecundării încrucișate și despre fecundarea directă în regnul vegetal*, trad. franceză de C. Reinwald, 1877; *Despre diferitele forme ale florilor la plantele din aceeași specie*, trad. franceză de C. Reinwald, 1878. Toate informațiile lui Proust provin de fapt din prefața profesorului Amédée Coutance la cea de-a treia lucrare citată mai sus, unde acesta sugerează o comparație cu oamenii.

încet curtea, burtos, parcă mai bătrân în lumina puternică, și încărunit. Doar o indispoziție a doamnei de Villeparisis (consecință a bolii marchizului de Fierbois, cu care era certat la cuțite) îl hotărâse pe domnul de Charlus să facă o vizită, poate pentru prima dată în existența sa, la acea oră. Căci având apucăturile ciudate ale celor din familia Guermantes care, în loc să se conformeze vieții mondene, o modificau după deprinderile lor personale (nu mondene, credeau ei, și meritând deci ca acel lucru fără valoare, mondenitatea, să fie umilit în fața lor – astfel că doamna de Marsantes nu avea o zi anume pentru primiri, ci era vizitată de prietenele ei în fiecare dimineață, între orele zece și douăsprezece), baronul, păstrând acel timp pentru lectură, pentru căutarea unor bibelouri vechi etc., nu-și făcea vizitele decât între orele patru și șase seara. La orele șase se ducea la Jockey-Club sau se plimba prin Bois de Boulogne. După o clipă, am executat o nouă mișcare de retragere, pentru a nu fi văzut de Jupien; în curând trebuia să plece la birou, de unde nu se întorcea decât pentru cină, și nici măcar totdeauna, de când nepoata lui se dusese, în urmă cu o săptămână, cu ucenicele la țară, la o clientă, ca să termine o rochie. Apoi, dându-mi seama că nimeni nu putea să mă vadă, m-am hotărât să nu mă mai mișc, de teamă să nu scap, dacă miracolul s-ar fi produs, sosirea, aproape cu neputință de nădăjduit (printre atâtea obstacole, în ciuda unei atât de mari distanțe, atâtor riscuri potrivnice, atâtor primejdii), a insectei trimise de atât de departe, ca mesager, spre fecioara ce-și prelungea de multă vreme așteptarea. Știam că această așteptare nu era mai pasivă decât cea a florii-bărbat, ale cărei stamine se întorseseră spontan, pentru ca insecta s-o poată primi mai ușor; tot astfel floarea-femeie ce se afla aici și-ar curba cu cochetărie „pistilul“, dacă insecta ar veni, și, pentru a fi mai bine pătrunsă de ea, ar înainta, imperceptibil, ca o fetișcană ipocrită, dar plină de ardoare, până la jumătatea drumului ce-i desparte. Legile lumii vegetale sunt guvernate și ele de legi din ce în ce mai înalte. Vizita unei insecte, adică aducerea sămânței unei alte flori, este de obicei necesară spre a fecunda o floare, pentru că autofecundarea, fecundarea florii de către ea însăși, ca și căsătoriile repetate într-una și aceeași familie, ar duce la degenerescență și la sterilitate, în timp ce încrucișarea săvârșită de insecte dă generațiilor următoare ale aceleiași specii o vigoare necunoscută de generațiile mai vârstnice. Totuși acest avânt poate fi excesiv, specia se poate dezvolta nemăsurat de mult; atunci, așa cum antitoxina ne apără împotriva bolii, așa cum tiroida ne controlează greutatea trupului, așa cum înfrângerea ne pedepsește orgoliul, iar oboseala,

plăcerea, și așa cum somnul alungă, la rându-i, oboseala, tot astfel un act excepțional de autofecundare vine tocmai la momentul potrivit spre a limita, a controla procesul, obligând floarea care ieșise prea mult din normă să se întoarcă la ea. Reflecțiile mele urmaseră un drum pe care-l voi descrie mai târziu și trăsesem din viclenia aparentă a florilor o concluzie cu privire la o întregă parte inconștientă a operei literare⁷, când l-am văzut pe domnul de Charlus care ieșea de la marchiză. De când intrase nu trecuseră decât câteva minute. Poate aflase chiar de la bătrâna lui rudă, sau poate numai de la un servitor, despre ameliorarea, sau mai curând despre vindecarea desăvârșită a ceea ce nu fusese, în cazul doamnei de Villeparisis, decât un rău trecător. În acea clipă, când credea că nimeni nu-l privește, cu pleoapele coborâte spre a se apăra de lumina soarelui, domnul de Charlus lăsase să apară pe chipul său o expresie mai puțin încordată, punând frâu acelei vitalități artificiale pe care i-o întrețineau însuflețirea conversației și forța voinței. Palid ca o statuie de marmură, avea nasul puternic, iar trăsăturile fine nu mai căpătau, datorită unei priviri voluntare, o semnificație diferită care să altereze frumusețea modeleului; nemaifiind nimic altceva decât un Guermites, părea o sculptură, el, Palamède al XV-lea, din capela din Combray. Dar aceste trăsături generale ale unei întregi familii dobândeau totuși pe chipul domnului de Charlus o finețe mai spiritualizată, și mai ales mai blândă. Regretam pentru el că de obicei își falsifica prin atâtea violențe, ciudătenii neplăcute, cancanuri, durități, prin atâta susceptibilitate și aroganță, că își ascundea sub o prefăcută brutalitate amabilitatea, bunătatea pe care, acum, când ieșea de la doamna de Villeparisis, i le vedeam așternute atât de naiv pe chip. Clipind din ochi spre a se feri de soare, părea aproape că surâde, și am descoperit pe figura sa, văzută astfel într-un fel de stare de odihnă și parcă de firesc, ceva atât de afectuos și dezarmat, încât nu m-am putut împiedica să mă gândesc cât de supărat ar fi fost domnul de Charlus dacă ar fi putut ști că este privit; căci acest bărbat atât de îndrăgostit de virilitate, care ținea atât de mult la ea, căruia toți ceilalți bărbați îi păreau niște fătălai, mă făcea dintr-o dată să mă gândesc la o femeie cu care semăna leit din când în când prin trăsături, expresie, surăs.

⁷ Asemenea comentarii ce se constituie într-o poietică/poetică *imanentă* operei sunt frecvente la Proust. *Orice* domeniu, în aparență oricât de derizoriu, le poate suscita. Ele țin de însăși concepția *analitică* despre lume ce stă la originea creației proustiene.